

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Mutluluk ve Üzüntü Metaforları*

Zehra Sağ Yener**

Öz

Kavramsal metafor teorisine göre metafor, bir kavramı başka bir kavram üzerinden anlamak ve deneyimlemektir. Diğer bir deyişle bir deneyim alanını (genellikle soyut olan), bir başkası (genellikle somut olan) açısından anlamaktır. Bu çalışmada Evliya Çelebi Seyahatnamesinde mutluluk ve üzüntü metaforları kavramsal metafor teorisi kapsamında incelenmiştir. Elde edilen metafor örnekleri yapısal, yönelim ve varlık metaforları olmak üzere türlerine göre tasnif ve tahlil edilmiştir. Sonuç olarak dillerde duygular gibi soyut alanların (hedef alan), kendilerine göre daha somut alanlar (kaynak alan) üzerinden algılandığı ve deneyimlendiği görülmüştür. Modern bir kuram olan kavramsal metafor teorisinin diller üzerindeki evrensel bu yaklaşımı 17. yüzyılda yazılmış bir eser üzerinde incelemeye tabi tutulmuş ve kuramı destekleyici sonuçlar elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, Seyahatname, kavramsal metafor teorisi, mutluluk metaforları, üzüntü metaforları.

* Bu makale, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalında yazımına devam eden doktora tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul/Türkiye, zehra.sag@stu.fsm.edu.tr, orcid.org/0009-0004-0606-3165.

Metaphors of Happiness and Sadness in Evliya Çelebi's Seyahatname

Abstract

According to conceptual metaphor theory, metaphor is understanding and experiencing a concept through another concept. In other words, it is understanding one field of experience (usually abstract) in terms of another (usually concrete). In this study, metaphors of happiness and sadness in Evliya Çelebi's Seyahatname were examined within the scope of conceptual metaphor theory. The obtained metaphor examples were classified and analyzed according to their types as structural, orientational and ontological. As a result, it was observed that abstract domains such as emotions (target domain) in languages are perceived and experienced through more concrete domains (source domain). This universal approach of conceptual metaphor theory, which is a modern theory, on languages was analyzed on a work written in the 17th century and results supporting the theory were obtained.

Keywords: Evliya Çelebi, Seyahatname, conceptual metaphor theory, metaphors of happiness, metaphors of sadness.

Giriş

1960-70'li yıllarda dil ve zihin arasındaki ilişkilere dair yapılan çalışmalar dile çok farklı bir açıdan bakılan yeni bir dönemi başlatmıştır. Bilişsel dil biliminin bir parçası olarak ele alınan metafor, geleneksele neredeyse tamamen karşıt bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

Klasik yaklaşımda kelimelerin bir özelliği olarak kabul edilen dolayısıyla yalnızca dilsel bir olgu olarak görülen metaforun, dilin zihinsel bir süreç olarak değerlendirildiği modern çalışmalarda düşünsel bir olgu olduğu öne sürülmüştür.¹ Özellikle Max Black ile başlayan süreçte geleneksel yaklaşımlardan uzaklaşarak metaforun bilişsel yönüne yoğunlaşmıştır.²

Geleneksel yaklaşıma göre metafor, iki kavram arasındaki nesnel/ fiziksel bir benzerliğe dayanır. Modern yaklaşımlarda ise metaforun meydana gelmesi için birden fazla farklı motivasyon vardır ve çoğunlukla fiziksel bir benzerliğe dayanmaz.

Geleneksel yaklaşımlar metafor kullanmayı bir deha göstergesi olarak kabul ederken çağdaş yaklaşımlara göre metaforu kullanmak için özel bir yeteneğe sahip olmak gerekmez. Bilakis sıradan insanlar tarafından günlük hayatta özel bir çaba sarfetmeden kullanıldığı kabul görür.

Klasik anlayışta metafor, yalnızca sanatkarlar tarafından kullanılan edebi bir dil aracı olduğu için dilsel iletişimin kaçınılmaz bir parçası değildir. Buna mukabil modern yaklaşımlar onu dilsel bir süs olmaktan uzak, insan düşüncesinin ve akıl yürütmesinin kaçınılmaz bir süreci olarak görür.³

Görüldüğü üzere geleneksel ve modern düşüncenin metafora olan yaklaşımında taban tabana zıt bir tutum söz konusudur. Bu anlamda çağdaş araştırmacılar, dil bilim ve metafor alanında yeni bir pencere açmışlardır. Bu yeni atılım bilim dünyasında ilgi çekmiş ve geliştirilmeye açık görülmüştür. Artık metafor yalnızca edebi dile ait bir sanat türü olarak görülmekten çıkarak herhangi bir kavramı daha iyi anlamak için dilin her alanında kullanılan bir araç olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bunlar arasında öncü konumunda olan çalışma, George Lakoff ve Mark Johnson tarafından 1980 yılında geliştirilen kavramsal metafor teorisidir.⁴

1 Raymond W. Gibbs, Jr., *Metaphor Wars: Conceptual Metaphors in Human Life*, New York, Cambridge University Press, 2017, s. 5.

2 Lynne Cameron - Graham Low, *Researching and Applying Metaphor*, United Kingdom, Cambridge University Press, 1999, s. 8.

3 Zoltan Kövecses, *Metaphor: A Practical Introduction*, New York, Oxford University Press, 2010, s. ix-x

4 Buradan itibaren KMT olarak belirtilecektir.

Metaforu bilişsel bir süreç olarak ele alan bu kuram, metaforların öncelikle düşüncede meydana geldiğini öne sürer. Bu yaklaşım başlarda dil bilimsel bir olgu olarak ele alınırken zamanla disiplinler arası bir konu haline gelir.

Çağdaş bir kuram olan KMT, ortaya çıktığı süreçten itibaren çoğunlukla çağdaş diller üzerinde incelenmiş ve bu dillerdeki örnekleri ortaya konulmuştur. Arkaik diller bu kuram açısından nadiren ele alınmıştır.⁵ Fakat KMT; düşünme, dünyayı algılama ve ifade etme noktasında evrensel bir iddiada bulunur. Nitekim bu kurama göre insanoğlunun dünyayı algılama biçimi metaforiktir. Dolayısıyla da sadece edebi dilde değil hayatın her alanında, her türlü konuda metaforik ifadeler yer almaktadır. Modern diller üzerine bu iddiayı destekler nitelikte pek çok çalışma yapılmıştır.⁶ Bu kuramı çağdaş dillerin yanı sıra önceki dönemlerde kullanılan bir dil üzerinde de incelemenin destekleyici sonuçlar verebileceği düşünülmüştür. Bu bağlamda, 17. yüzyılda yazılmış bir eser olan Seyahatname ele alınmış ve bu eserdeki mutluluk ve üzüntü metaforlarının KMT çerçevesince incelenmesi amaçlanmıştır.

KMT, metaforların her konuda ve her alanda kullanıldığını öne sürer. Bu sebeple ele alınan örnek metaforların, hangi konu veya alanla ilgili olduğunu tespit edebilmek için bir bağlam içerisinden alınması ihtiyacı duyulmuştur. Dolayısıyla bir metin üzerinde çalışmanın daha doğru neticeler verebileceği düşünülmüştür. Bu açıdan Evliya Çelebi Seyahatnamesinin pek çok yönden metaforları incelemek için uygun bir metin olduğu ifade edilebilir. Zira KMT, metaforların hayatın her alanında yer aldığını iddia eden bir kuram, Seyahatname de hayatın neredeyse her alanına temas eden bir eserdir. Nitekim Seyahatname; siyasetten ticarete, geleneklerden dillere, kıyafetten yemek kültürüne, coğrafi

5 Bu alandaki bazı örnekler için bkz: Serpil Soydan, “Çağatay Türkçesinin Bazı Eserlerinde Tespit Edilen Metaforlar”, *International Journal of Language Academy*, 5/1, 2017, s. 135-160.; Özen Yaylagül, “Divânu Lugâti’t-Türk’te Yer Alan Atasözlerindeki Metaforlar”, *Millî Folklor*, 22/85, 2010, s. 112-121.; Bayram Çetinkaya, “Kutadgu Bilig’de Kavramsal Metaforlar”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19/2, 2017, s. 377-399.

6 Keiko Matsuki, “Metaphors of Anger in Japanese”, *Language and the Cognitive Construction of the World* (içinde), Berlin, Mouton de Gruyter. 1995; Agnieszka Mikolajczuk, “The Metonymic and Metaphoric Conceptualisation of Anger in Polish”, *Speaking of Emotions: Conceptualisation and Expression* (içinde), Berlin, Mouton de Gruyter, 1998; Ning Yu, “Metaphorical Expressions of Anger and Happiness in English and Chinese”, *Metaphor and Symbolic Activity*, 10, 1995, s. 59-92; Bayram Çetinkaya, “Türkiye Türkçesinde Mutluluk ve Üzüntü Göstergeleri”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2006; Mustafa Aksan, “Metaphors of Anger: An Outline of a Cultural Model”, *Dil ve Edebiyat Dergisi / Journal of Linguistics and Literature*, 3/1, 2006, s. 31-67.

özelliklerden mimariye hayatın pek çok alanıyla ilgilenen hem hacim olarak hem de konu çeşitliliği bakımından geniş çaplı bir eserdir.

Seyahatname, Evliya Çelebi'nin sözleri dışında sultanların, devlet büyüklerinin, halktan insanların cümlelerini de ihtiva eder. Çelebi'nin, bu sözleri aktarırken mümkün mertebe aslına sadık kaldığı düşünülebilir. Nitekim sözleri, aktardığı kimselerin ağız özelliklerine, lehçelerine ve telaffuzlarına uygun bir şekilde verir.⁷ Buradan yola çıkarak sadece yazarın kullandığı metaforlara değil, başkalarına ait metaforlara da ulaşılabildiği söylenebilir. Bu durum ise 17. yüzyılda Osmanlı Türkçesinde kullanılan metaforları tespit etme noktasında daha sağlam veriler sunar.

Yöntem

Nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi metodunun kullanıldığı bu çalışmada Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesindeki üzüntü ve mutluluk metaforları KMT kapsamında incelenmiştir. Hacimli bir eser olduğu için örnekleme⁸ dünyasını geniş tutmak gerekmiştir. Bu yüzden eserin son altı cildi ele alınarak eserin bütünü ile ilgili genel bir çıkarıma ulaşmak hedeflenmiştir. Eserdeki metaforların tahlili Lakoff ve Johnson'un⁹ belirlediği türler (yapısal, yönelim ve varlık metaforları) ile sınırlandırılmıştır. Kavramsal metaforlar, literatürde kabul görülen biçimde büyük harfle ve küçük yazı boyutu ile kaynak ve hedef alanı içeren cümleler şeklinde verilmiştir. İlk olarak 5 ila 10. ciltlerde yer alan üzüntü ve duygu metaforları tespit edilmiş, seçilen örnek cümleler metafor türlerine göre sınıflandırılmıştır. Her bir türde, metaforik dilsel ifade örnekleri üst metafor başlıkları altında toplanmıştır. Cümle içerisinde metaforu ihtiva eden kelime veya kelime grupları kalın yazı tipi ile gösterilmiştir.

7 Örnekler için bkz: *Boşnak lehçesi üzere biri eydir: 'Bire cele cânım, hoço çelo Allâhu seversen kazı yiğit bir manca yeyelüz' dedikde* (V, 146a.3-4); *'Eyle oluğ karaçılarım oğle olur' deyü peltek zebân lehçesiyle söyleyüp* (VIII, 196a.27-28); *Tatar lisânı üzere, 'Neşik ola şolay temeçik ola...Alahing emri şolay mıdır. Kırımğa alay zulm bolsa Osmânlı kişisi erine yasadıkları zulmü bileyizdir' deyü lisân-ı Tatarca feryâd u fiğân edüp* (VIII, 196a.31-34); *Yâ bire esi bırakmışsın sirkeçik çorbaya...Bire yâ zavalı vermesin bana bir sipsi tütücük* (VIII, 259a.5-6).

8 "Araştırma evreni içerisinde amaca uygun herhangi bir yöntemle seçilen ve evreni temsil yeteneğine sahip birimler veya elemanlar kümesine örnekleme denir". Ayhan Ural - İbrahim Kılıç, *Bilimsel Araştırma Süreci ve Spss ile Veri Analizi*, Ankara, Detay Yayıncılık, 2011.

9 George Lakoff - Mark Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago - London, The University of Chicago Press, 1980.

1. Bölüm: Kavramsal Metafor Teorisi

1.1. Tanım ve Tarihsel Gelişimi

KMT, George Lakoff ve Mark Johnson tarafından ilk defa *Metaphors We Live By*¹⁰ adlı eserde ortaya konulmuş bir kuramdır. Daha sonra Turner¹¹, Lakoff¹², Johnson¹³ ve Kövecses¹⁴ gibi araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Andrew Ortony¹⁵, Lynne Cameron ve Graham Low¹⁶ ve Raymond Gibbs¹⁷ editörlüklerinde ortaya konulan ve yeni metafor yaklaşımlarını içeren ayrı çalışmalarda da KMT'nin farklı açılardan ele alındığı ve pek çok araştırmacı tarafından çağdaş metafor çalışmalarına katkı sağlandığı görülmektedir.

KMT, temelde kavramsal sistemimizin metaforik olduğunu iddia eder. Bizler dünyayı kavramlar üzerinden algılar ve kavramlar ile düşünürüz. Çoğu zaman bir kavramı anlamak için başka bir kavramdan yararlanırız. Başka bir deyişle bir kavramı bir başka kavram üzerinden algılarız. Bu durum ise kavramların metaforik doğasını gösterir. Dolayısıyla düşünme ve dünyayı algılama biçimimizin de metaforik olduğu anlaşılır. Metafor, düşünme ve algılamanın ayrılmaz bir parçası olarak hayatımızın da olmazsa olmazıdır. Her gün farkında olmadan, hayatın her alanında özel bir çaba göstermeksizin metaforları kullanırız. KMT'ye göre en sade tanımıyla metafor, “bir kavram veya deneyim alanını bir başkası açısından anlamak ve deneyimlemektir”.¹⁸ Anlamakta zorlanılan ve açıklanmaya çalışılan A kavramsal alanı “hedef alan”, kendisinden yararlanan B kavramsal alanı ise

10 a.g.e.

11 Mark Turner, *Death is The Mother of Beauty: Mind, Metaphor, Criticism*, Cambridge, University of Chicago Press, 1987.

12 Lakoff, *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about The Mind*, Chicago - London, University of Chicago Press, 1987; Lakoff, “The Contemporary Theory of Metaphor”, *Metaphor and Thought* (içinde), 2. bs. New York, Cambridge University Press, 1992.

13 George Lakoff - Mark Johnson, *Philosophy in the Flesh: the Embodied Mind & its Challenge to Western Thought*, New York, Basic Books, 1999.

14 Kövecses, *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000; *Metaphor.: A Practical Introduction*, New York, Oxford University Press, 2002; Kövecses, *Metaphor in Culture: Universality and Variation*, New York, Cambridge University Press, 2005.

15 Andrew Ortony, *Metaphor and Thought*, United Kingdom, Cambridge University Press, 1979.

16 Lynne Cameron - Graham Low, *Researching and Applying Metaphor*, United Kingdom, Cambridge University Press, 1999.

17 Raymond Gibbs, W. Jr., *Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, New York, Cambridge University Press, 2008.

18 Lakoff - Johnson, a.g.e., 1980, s. 5.

“kaynak alan” olarak isimlendirilir.¹⁹ Genellikle soyut veya anlaşılması zor olan hedef alan, daha somut ve anlaşılır olan kaynak alan açısından algılanır ve onun kavram dünyasını kullanır.²⁰ Somut ve fiziksel olandan uzaklaşıp soyut kavramlar veya duygular hakkında konuşmaya başlar başlamaz, metafor kullanma ihtiyacı duyarız²¹. Örneğin dilsel ifadelerle baktığımızda soyut ve anlaşılması zor bir kavram olan “hayat” kavramının daha somut ve anlaşılabilir olan “yolculuk” kavramı üzerinden anlaşıldığı görülmektedir. Diğer bir deyişle biz hayatı, yolculuk gibi algılıyoruz ve hayatla ilgili düşünürken ve konuşurken yolculuğun kavram dünyasını kullanıyoruz. Böylece HAYAT BİR YOLCULUKTUR kavramsal metaforunu elde ederiz.

Hayatın yolculuk kavramı üzerinden anlaşılması iki kavram arasındaki algısal benzerlikten kaynaklanır. Hayatın yolculuk gibi bir başlangıç ve bitiş noktası vardır, tıpkı yolculukta olduğu gibi bir süre devam eder. Bu süreçte inişler çıkışlar, dönemeçler, engebeler ve duraklarla karşılaşılır. Aşık Veysel’in “Uzun ince bir yoldayım” türküsü bu metafor için güzel dilsel ifade örnekleri sunar: “Dünyaya geldiğim anda, yürüdüm aynı zamanda, iki kapılı bir handa, gidiyorum gündüz gece”. Ayrıca günlük hayatta kullandığımız şu cümleler de HAYAT BİR YOLCULUKTUR metaforunun dilsel ifadelerini gösterir: Hayatıma *bir yön* tayin etmeliyim. Bir *dönüm noktasındayım*. O artık *yoldan çıktı*. Bu *yola* beraber *çıkttık*. Seninle *yollarımız kesişti*. Bir daha *aynı yollarda yürümem*. Daha çok *yolun başındasın*. Kimler *geçti* hayatımdan.

Kavramsal metaforu oluşturan bir diğer motivasyon ise deneyimde korelasyondur. İki durum arasındaki bağıntıyı ifade eder. Bir durum meydana geldiğinde beraberinde bir başka durumun da meydana gelmesidir. Diğer bir deyişle deneyimde art arda gelme durumudur. Örneğin bir kaba bir sıvı eklendiğinde bu duruma sıvının yükselmesi de eşlik eder. Sıvının artması ile yükselmesi arasında bir benzerlikten değil ancak bir korelasyondan bahsedebiliriz. Böylece ÇOK OLAN YUKARIDADIR, AZ OLAN AŞAĞIDADIR metaforunu elde ederiz²². Bu metaforun günlük hayatımızdaki dilsel ifadeleri olarak şu örnekleri zikredebiliriz: Enflasyon *yükseliyor*. Kârımız *dibe vurdu*. *Yüksek miktarda* bir havale gönderdi. Geliri geçen seneye göre *aşağıya indi*. Bu örneklerde artış “yukarı” yönü ile, azalış ise “aşağı” yönü ile ifade edilmiştir.

19 Kövecses, *a.g.e.*, 2010, s. 4.

20 Kövecses, *a.g.e.*, 2000, s. 3.

21 Lakoff, *a.g.e.*, 1992, s. 204.

22 Kövecses, *a.g.e.*, 2010, s. 79.

Metaforik bir yapıda hedef alan ve kaynak alan arasında “haritalama” adı verilen eşleşmeler meydana gelir.²³ HAYAT BİR YOLCULUKTUR metaforunda “hayat” kavramı anlaşılmaya çalışılan hedef alan, “yolculuk” ise kendisinden yararlanılan kaynak alanıdır. Hedef ve kaynak alanın unsurları arasında şöyle bir eşleşme olduğu görülmektedir:

HEDEF = Hayat		KAYNAK = Yolculuk
Hayatı yaşayan	=	Yolcu
Dünya	=	Yol
Hedefler	=	Variş yerleri, rotalar
Zorluklar	=	Engelbeler, yokuşlar vs.
Hayat planı	=	Seyahat Programı

Hedef ve kaynak alan arasındaki bu eşleşmelerin kısmi olduğunu söylemek gerekir. Yani B kavramının yalnızca bazı unsurları A kavramının bazı unsurlarına denk düşer. Eğer bu eşleşme kısmi olmasaydı, yani A kavramı ile B kavramının bütün unsurları birbiriyle eşleşebilseydi A ile B aynı şey olurlardı. Bu durumda ise metafordan bahsedemezdik. Çünkü metafor bir kavramın başka bir kavram açısından anlaşılmasıdır. Dolayısıyla metafor, arasında algısal bir benzerliğin veya korelasyonun bulunduğu iki ayrı kavram arasında gerçekleşir.²⁴

1.2. Kavramsal Metaforların Türleri

Kavramsal Metaforlar: yapısal, yönelim ve varlık metaforları olmak üzere (structural, orientational, ontological) üç temel başlık altında incelenmiştir. Kapsayıcı metaforlar (container) ise varlık metaforlarının içerisinde ele alınmıştır.

1.2.1. Yapısal Metaforlar

Yapısal metaforlar, KMT'nin temel metaforlarını oluşturur. Bir kavramın başka bir kavram açısından anlaşılmasıdır. Çoğunlukla soyut veya anlaşılması zor olan bir kavram, kendisine göre daha somut ve anlaşılır olan açısından algılanır. Soyut olan kavram, hedef alanı; somut olan kavram ise kaynak alanı oluşturur. TARTIŞMA SAVAŞTIR yapısal metaforunda “tartışma”, “savaş” kavramı açısından algılanmıştır. Zira soyut bir kavram olarak tartışmanın algılanması zordur. Tartışma ve savaş kavramları arasındaki algısal benzerlikten dolayı bizler tartışma hakkında düşünürken ve onun hakkında konuşurken savaş kaynak alanından yararlanır ve onun kavram dünyasını kullanırız. Tartışmaya girmek

23 Lakoff, a.g.e., 1992, s. 203.

24 Kövecses, a.g.e., 2010 s. 91.

savaşa girmek gibi algılanır. Tıpkı savaş gibi tartışmada da iki taraf vardır. Taraflar birbirine rakip olur. Her ikisi de kazanmak için uğraşır. Karşı tarafa saldırır ve kendilerini savunurlar. Sonunda zayıf argümana/silaha sahip olan yenilir.²⁵ Bu algılama biçiminin günlük dildeki yansımalarına şu örnekler verilebilir: Ben bu iddiayı *savunuyorum*. Argümanların *çok zayıf*. Bu tartışmayı *kazanman* mümkün değil. Onun argümanlarına *saldırdım*. Bu konu tartışmanın *hedef noktası* değil.

1.2.2. Yönelim Metaforları

Bu tarz metaforlarda bir kavramın uzamsal yönler açısından algılanması söz konusudur. Kavramlar; yukarı-aşağı, ön-arka, iç-dış gibi mekânsal yönelimlerde bulunur ve bu yönleri kaynak alan olarak kullanır. Bu durum ise bedensel tecrübeye veya fiziksel bir temele dayanır. Nitekim bedenlerimiz etrafımızda olup bitene göre tepkiler verir. Örneğin mutlu olan bir insan yukarı yönelimine sahip bedensel hareketlerde bulunur. Ayağa kalkar, zıplar, ellerini çırpar, dans eder. Üzüntülü bir insanın ise tam tersi bir şekilde aşağı yönelimine sahip hareketlerde bulunur. Yüzü düşer, yere çöker, eli ayağı tutmaz, omuzları düşer, baygınlık geçirir. Bu yüzden MUTLULUK YUKARIDADIR, ÜZÜNTÜ AŞAĞIDADIR.²⁶

Mutluluk ve üzüntü ile ilgili günlük hayatta kullandığımız ifadelerde bu metaforun yansımalarını görmek mümkündür: Mutluluktan *havalara uçtu*. Sevinçten *ayakları yerden kesildi*. Morali *yükseldi*. Baş *göğe erdi*. Üzüntüden *yüzü/omuzları düştü*. Dünyası başına *yıkıldı*. Üzerine kara bulutlar *çöktü*. Karamsarlığa *düştü*. Haberi duyunca *yıkıldı*. Bu metaforlarda “mutluluk” hedef alanının, “yukarı” kaynak alanı açısından, “üzüntü” hedef alanının “aşağı” kaynak alanı açısından algılandığı görülmektedir.

1.2.3. Varlık Metaforları

Varlık metaforlarında bir kavramı hareket eden, yürüyen, oturan, kalkan canlı bir varlık veya madde gibi algılama durumu söz konusudur. Soyut bir kavramı tek başına algılamak zor olduğu için onu bir varlık ya da madde gibi algılar böylece ona atıf yapabilir, onu sınıflandırabilir ve niceliğini ölçebiliriz. Örneğin “zihin” soyut bir kavramdır, onun hakkında konuşmak ve onu daha iyi algılayabilmek için zihni bir madde gibi görmek isteriz. Bu yüzden onu, algısal açıdan benzerliği olan “makine” kavramı açısından algılarız. Makine açılıp-kapanan, çalışan-duran, bozulan, belirli bir kapasitesi olan, belli bir çalışma sistemi olan bir

25 a.e., s. 5.

26 a.e., s. 14.

nesnedir. ZİHİN BİR MAKİNE DİR metaforunda “zihin” hedef alanı, “makine” kaynak alanı açısından algılanmıştır. Bizler zihinle alakalı konuşurken ve zihnin özelliklerinden bahsederken makineden bahseder gibi konuşur, makineye ait kavramları kullanırız: “Asabım *bozuldu*”, “kafası iyi *çalışıyor*”, “beynim *durdu*”, “beynim *yandı*”, “pilim bitti”, “jeton düştü” vb.²⁷

1.2.3.1. Kapsayıcı Metaforlar

Kapsayıcı metaforlar; kap metaforları veya taşıyıcı metaforlar şeklinde de isimlendirilebilir. İsminden de anlaşıldığı üzere bir varlığın bir başka varlığa kap olması temeli üzerine kurulmuştur. Bu metaforlar, gördüğümüz şeyleri içi ve dışı olan şeyler olarak sınırlandırma ihtiyacımızdan doğar. Bizler cildimizi, bedenimiz için bir sınır olarak algılar, bedenimizi içi ve dışı olan bir kap gibi görürüz (Örn: *İçimde bir sıkıntı var*). İç güdüsel olarak etrafımızda gördüklerimizi de aynı şekilde içi ve dışı olan kaplar olarak algularız. Eğer kendi doğal sınırları yoksa bile onlara duvar, çit, çizgi gibi sınırlar tayin ederek onu bir kap olarak tahayyül etmek isteriz. Çünkü ancak bu şekilde gördüklerimizin niceliğini hesap edebilir ve onları anlamlandırabiliriz.

2. Bölüm: Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Üzüntü ve Mutluluk Metaforları Tahlil Çalışması

2.1. Mutluluk Metaforları

A. Yapısal Metaforlar

Yapısal metaforlarda bir kavramın başka bir kavram açısından anlaşılması ve deneyimlenmesi söz konusudur. Çoğunlukla soyut bir kavram, kendisine göre daha somut veya daha anlaşılır bir kavram açısından anlaşılır. Bu bölümde soyut bir kavram olan “mutluluk” kavramının başka kavramlar açısından anlaşıldığı metaforları ve metaforik dilsel ifade örneklerini göreceğiz. Aşağıdaki örnekler mutluluk duygusuyla beraber keyif, zevk, neşe, sevinç duygularını da ihtiva etmektedir.

MUTLULUK KENDİNDEN GEÇMEKTİR

Gülmek, mutluluk duygusunun metonomilerinden biridir. İnsanlar mutlu olduklarında gülme davranışı gösterdikleri için “gülme” kavramı, “mutluluk” kavramı yerine geçer. Bu yüzden bağlamına da bakılarak mutluluk anlamı taşıyan gülme ifadelerini buraya taşıdık. Mutluluğun şiddetini ve çokluğunu ifade etmek için mutluluk kavramı; ölecek gibi olmak, bayılmak, halsiz kalmak, şaşkırmak

27 a.e., s. 25.

gibi kendinden geçmeyi, bilinci kaybetmeyi ifade eden kavramlar açısından anlaşılmaktadır:

*Ba'zı latîfe-âmiz kelimâtlar etdikde Hân **gülmeden mebhût olup şâd oldu** (V, 10b.7)*

Bazı latifeli sözler edince Han gülmekten kendinden geçip çok mutlu oldu.

Mebhût: (مبهوت) sıf. (Ar. beht “hayret ettirmek; şaşmak”tan mebhût) Şaşmış, şaşırılmış, hayrette kalmış, şaşkın, hayran, mütehayyir.²⁸

*Cerge ve katar u mehâr ve zırh [u] zereh-külâh ve bâr [u] büngâha mâlik olup gûyâ leyle-i Kadr'e uğrayup nicesi **şâdmerk oldu**. (V, 70a.25-26)*

Silâh, çadır, katar, zırh u zereh-külâh, çadırlara, sandıklara, yüklere malik olup sanki Kadir Gecesi'ne uğrayıp nicesi sevinçten öleyazdı.

*Gören âdemler safâ edüp **gülmeden bî-tâb ü bî-mecâl olup hakîr dahi görüp handeler etdim**. (V, 106b.8)*

Gören adamlar safâ edip gülmeden dermansız kalıp ben de görüp katıla katıla güldüm.

*Bu nehr-i Pileve'nin cereyânın seyr eden **gülmeden vâlih ü hayrân olur**. (V, 151b.18-19)*

Öğlen vakti olduğunda bu Pileve Nehri'nin akmasını seyreden gülmeden şaşkınlaşır.

MUTLULUK AKLA ZARAR VERİCİDİR

Aşağıdaki örneklerde mutluluk kavramı gülme metonomisi üzerinden ele alınmıştır. Türkçede duygu ve aklın birbirine tezat iki durum olarak kabul edildiği, duygunun yoğun olduğu yerde aklın iyi çalışmadığı düşüncesinin yer edindiği görülmektedir. Bu örneklerde mutluluğun yoğunluğu, aklın zarar görmesini ifade eden kavramlar açısından anlaşılmıştır:

*Hırvat lisân üzre ağladıkların gördükde **gülmeden aklımız gitti**. (V, 147b.7-8)*

Hırvat diliyle ağladıklarını gördüğümüzde gülmekten aklımız gitti.

*Lehçe-i mahsû[s]larıyla taklîd etdiklerinde âdem **gülmeden ussı gider**. (VII, 129b.6)*

Kendi özel lehçeleriyle taklit ettiklerinde insanın gülmekten aklı gider.

28 Kubbealtı Lugatı, “Mebhut”; (Erişim Tarihi: 26.07.2023)

*Kayadan bir İblîs-i pür-telbîs sûreti etmişler kim görenin **gülmeden aklı gider**, bir mudhik eşkâldir. (IX, 35b. 37)*

Kayadan bir şeytan sureti etmişler ki görenin gülmekten aklı gider, bir gülünç şekildir.

*Gûnâ-gûn maymunlar var kim âdemin **aklı gülmeden perişân olur**. (X, 333b.47-48)*

Türlü türlü maymunlar var ki adamın aklı gülmeden perişan olur.

MUTLULUK CANLILIKTIR

Mutlu, neşeli, keyifli olan insanın beden hareketlerinde, yüzünde, sesinde canlılık fark edilir. Mutluluk ve canlılık arasındaki bu korelasyon sebebiyle mutluluk kavramı, canlılık ifade eden kavramlar açısından anlaşılmıştır:

*Guzât-ı müslimîn içre bir sürûr u hubûr ve bir ganîmet-i vüfûr oldu kim cemî'-i guzât-ı muvahhidîn **tâze cân bulup** şâdumân oldular. (VII, 6a.23-24)*

Müslüman gaziler içinde öyle bir sevinç ve öyle bol ganimet oldu ki bütün Müslüman gaziler taze can bulup şenlendiler.

*Selîm Şâh'a haber gelüp sürûr [u] şâdumânından Selîm Hân **tâze cân bulup** (X, 176b.35-36)*

Selim Şah'a haber geldiğinde sevinç ve mutluluğundan taze can buldu (morali yükseldi).

*Mezkûr paşa-yı kâmkârlar orduya gelince cümle guzât **cân-ender-cân bulup** (VIII, 293b.18)*

Adı geçen paşalar orduya gelince bütün gaziler can üstüne can (cesaretleri artıp) bulup

*Bu temâşaları ederken çektiğimiz âlâm-ı şedâ'idi cümle ferâmûş edüp **gûyâ hayât-ı câvidân buldum**. (VI, 125a.24-25)*

Bu temaşaları ederken çektiğimiz şiddetli sıkıntıları ve dertleri tamamen unutup sanki ölümsüz hayat buldum.

*Ve bu dırahtların sâyesinde deryâ-misâl tûlânî bir havz ı azîmi var kim âdem nazar etdikçe **hayât-ı cân bulur**. (IX, 83a.42-43)*

Bu ağaçların gölgesinde deniz gibi uzunlamasına bir büyük havuz var ki insan baktıkça taze can bulur.

Gûyâ kâlib-ı bî-rûh âdemler âb [u] hevâsı latîf şehre girince çoğu mevtâya cân gelir gibi oldular, hayât-ı tâze ve sürûr-i dil-nüvâze döndüler. (VII, 27b.11-12)

Sanki ruhsuz beden gibi olan adamlar, suyu ve havası güzel şehre girince çoğu, ölüye can gelir gibi oldular (canlanıp), gönülleri şenlenip taze hayat buldular.

Hakkâ ki bir gül-i gülistân çemenistân murg-zâr lâle-‘ızâr²⁹ yerdir kim hezâr hezârânın nağamât-ı hoş-nevâları âdeme hayât verir. (VII, 102a.29)

Gerçekten de bir gül-i gülistan, çimenlik, kuşu çok olan ve lâlelik yerdir ki bülbüllerin hoş nağmeli sesleri insana hayat verir.

Ol murğzâr bâğlar içre bülbüllerin nağamât-ı hoş-elhân asvât-ı hazinleri âdeme rûh-efzâ safâlar verir. (VII, 90b.33)

O kuşlarla dolu bağlar içinde bülbüllerin hoş nağmeli yanık sesleri ruha canlılık veren (yaşama enerjisini artıran) bir keyif verir.

Rûh-efzâ (-fezâ) (روح افزا- روح افزا) birl. sıf. (Fars. efzâ > fezâ “arttıran” ile) Ruh arttıran, rûha canlılık veren, cana can katan.³⁰

MUTLULUK GENİŞLİKTİR

Mutluluğun yoğunluğu, geniş olmayı ifade eden kavramlar açısından anlaşılmaktadır. Kalp duyguların taşıyıcısı görüldüğü için duyguların kalpte meydana geldiği ve kalbin duygulardan olumlu veya olumsuz yönde etkilendiği düşünülmektedir. Mutlu ve huzurlu olan bir kimsenin kalbinde genişlik duygusunu, mutsuz ve huzursuz kimsenin de kalbinde darlık duygusunu hissettiği düşünülmektedir. Bu korelasyondan dolayı mutlu olmak, kalbin geniş olması anlamını taşıyan kavramlarla ifade edilmiştir. Ayrıca mutluluk, genişlik olarak görüldüğü için mutluluğun çokluğu da dünya gibi büyük/geniş bir kavram üzerinden anlatılmıştır:

“Bundan sonra **kalbin vâsi‘ tut.**” (V, 10b.26)

“Bundan sonra kalbini geniş tut.”

“Lâkin ne size ve ne bize inşâallâh zarar yokdur, **kalbin gen tut**” (VI, 99b.33)

Gen (sıfat): Geniş.³¹

29 “Lale-‘ızâr” kelimesi “lale yanaklı” anlamına gelmekle beraber cümlede bir bahçe tasviri yapıldığı için “lalelik” çevirisi bağlama daha uygun görülmüştür.

30 Kubbealtı Lugatı, “Ruh”; (Erişim Tarihi: 09.09.2023)

31 Güncel Türkçe Sözlük, “Gen”; (Erişim Tarihi: 12.09.2023)

Esvâblarımı ve gulâmlarımı gönderdiğinden ol kadar memnûn oldum ki gûyâ cihân benim oldu. (V, 15b.17-18)

Kıyafetlerimi ve kölelerimi gönderdiğinden o kadar memnun oldum ki sanki dünya benim oldu.

Mâl-ı ganâ'im ve bu kadar esîr ile geldiğimizde cümle üç kîse ihsân edüp cihân cihân şâd u handân olup (VII, 18b.3)

Ganimet malı ve bir o kadar da esir ile geldiğimizde 3 kese ihsan edip dünyalar kadar sevinip...

Cihân cihân atları da kendüleri de âteş başında safâlar etdiler. (VII, 26a.33)

Atları da kendileri de ateş başında dünyalar kadar sevindiler.

Lâkin sen dahi gidecek zamân bir şey-i kalîl verirsen cihân ânın olup hazz eder. (VII, 152b.11)

Ancak sen de gideceğin zaman azıcık bir şey verirsen dünya(lar) onun olup (çok) sevinir.

Baba İsmâ'îl bize refîk olmağa gelüp, dünyâ benim oldu. (V, 148b.10)

Baba İsmail bize yoldaş olmaya gelince dünya(lar) benim oldu.

Küffâr-ı dūzah-karâra hayli rahne verüp Leh kralı dünyâ kadar hazz edüp (V, 39b.21)

Yeri cehennem olası kâfirlere hayli zarar verip Leh kralı dünya kadar hoşlanıp...

Mezkûr kal'aların dest-i küffârdan halâs olduklarından cihân cihân hazz edüp (VI, 139a.3-4)

Anılan kalelerin kâfir elinden kurtulmalarından dünyalar kadar hoşlanıp...

MUTLULUK YİYECEKTİR

Mutluluk, Türkçede bazen bir besin olarak görülmüştür. Aşağıdaki örneklerde mutlu olmak ruhun beslenmesi olarak ifade edilmiştir. Beden insanın fiziki çeperi iken ruh ise soyut boyutunu ifade eder. Bedeni beslemek için somut gıdaya ihtiyaç duyulurken, duyguları hisseden boyutun ruh olduğu varsayımı ile ruhu beslemek için de mutluluk gibi olumlu duygulara ihtiyacı olduğu düşünülmüştür. Böylece mutluluk kavramı, ruhun gıda bulmasını ifade eden kavramlar açısından anlaşılmalıdır:

Nağamât-ı bülbül-i gûyânın asvât-ı hazînlerinden rûhları gıdâ bulup zevk u şevk ederler (V, 122b.14-15)

Bülbüllerin hazin nağmelerinden ruhları gıda bulup eğlenir, neşelenirler.

Murgân-ı andelibânın hezâr hezârân nağamâtından ve selsebîllerin cereyânından rûha gıdâ hâsıl ederdik. (IX, 104b. 6)

Bülbüllerin nağmelerinden ve selsebillerin akmasından ruha gıda hâsıl ederdik.

Cümle uşşâkân [u] müştakân gûyâ Cennet-i Me'vâ'ya girüp hüsn-i savtdan gıdâ-yı rûh bulup tâze cân buldular. (IX, 150a.11-12)

Bütün yanık âşıklar sanki Cennet-i Me'vâ'ya girip güzel sestten ruh gıdası bulup enerji kazandılar.

Hoş-âvâz nağmesâz murgânın savt-ı hazînleri rûha gıdâ cânâ safâ verüp (X, 340b.47)

Güzel sesli kuşların, hüznü sesleri ruha gıda, cana safâ verir.

Gûnâ-gûn mutribân [u] hânendegân sâz [u] söz ile Hüseyin Baykara meclisleri olur kim her ne tarafâ nazar etsen bir safâ-yı cân-perverî olmada ve bir ayş u işret olup halk-ı âlem şâdumân olmada (X, 215a.25-27)

Çeşit çeşit çalgiçlar ve şarkıcılarla, saz ve söz ile Hüseyin Baykara meclisleri olur ki her ne tarafâ baksan ruhu besleyen bir mutluluk vardır ve herkes yiyip içerek mutlu olmaktadır.

Hâkim Câmî 'inde hâlâ cemâ'at kalîldir, zîrâ zulm ile binâ olunmuşdur, anda kılınan ibâdetde lezzet yokdur. (X, 258b.5-6)

Hâkim Camisi'nde hala cemaat azdır, çünkü zulüm ile inşa edilmiştir, (bu yüzden) orada kılınan namazda lezzet yoktur (keyif alınmaz).

MUTLULUK MEKÂNDIR

Bu metaforları aynı zamanda kapsayıcı metaforlar olarak da değerlendirebiliriz. Buna göre MUTLULUK BİR KAPTIR ve kişiyi kapsar. Mutluluğun bir mekân veya kap olması, mutlu bir kimsenin mutluluğun içinde, mutsuz bir kimsenin de mutluluğun dışında görülmesidir. Çünkü mutluluk kişiyi sarıp çevreleyerek bütün bedeni ve ruhu etkisi altında bırakan bir duygudur ve insanlar, tıpkı bir yere erişmek için çaba sarf ettikleri gibi mutluluğa ulaşmak ve orada kalmak için de uğraş gösterirler. Bu yüzden mutluluk kavramı, mekân kavramı açısından algılanmıştır:

Hikmet-i Hudâ bu gûne zevk-i surûr-ı safâda iken (V, 29b.23-24)

Allah'ın hikmeti bu kadar zevk, mutluluk ve safada iken

Cümle guzât-ı müslimîn ile surûr şâdumânlarda iken (VII, 85a.20-21)

Bütün Müslüman gaziler ile mutluluk ve sevinçlerde iken

Âb [u] hevâsı ol kadar latîfdir kim bunda bir sâ'at teferrüç eden elbette gamm u gussa endûhu ferâmûş edüp sürûr-ı şâdumânda olur. (VII, 124a.3-4)

Suyu ve havası o kadar tatlıdır ki burada bir saat dinlenen elbette gamlarını üzüntülerini unutup mutluluk ve sevinçlerde olur (çok mutlu olur).

Ve'l-hâsıl ehl-i Mekke'nin ölüsü ve dirisi bile sürûr [u] şâdumânda oldular. (IX, 147a.5-6)

Kısaca Mekke ehlinin ölüsü ve dirisi bile mutluluk ve sevinçte oldular.

Ömrün zevk [ü] safâ ile cahcahunda ve sürûr [u] şâdumânda geçirmek ve teferrüç etmek yanlarında lâ-şey'dir. (X, 269a.17-18)

Ömrünü zevk ü sefada, gürültü patırtıda, mutluluk ve sevinçte geçirmek ile gezip tozarak gam gidermek yanlarında hiçbir şeydir.

MUTLULUK NESNEDİR

Mutluluk, bazen alıp verilen, sahip olunan veya kaybedilen bir nesne olarak görülmüştür. Mutlu olmak, mutlu etmek, mutluluğun geçmesi gibi durumların soyut düşünceler olarak ifade edilmesi ve anlaşılması zordur. Bu yüzden onları somut bir nesne olarak algılamak ve bu yol ile belirtmek insan zihni için daha kolay ve anlaşılırdır. Bu yüzden mutluluk kavramı; alınan, verilen, elde edilen bir nesne gibi ifade edilmiştir:

Bülbüllerin nâliş [ü] efgân-ı hoş-nevâhânlığı âdeme rûh-efzâ safâ verir. (V, 24b.36)

Bülbüllerin figanları ve hoş sesli ötüşleri insanın ruhuna safa verir.

İlhâm-ı Rabbânî ile bildim ki du'âm hedef-i icâbetde olup bir surûr-ı hubûr hâsıl etdim. (V, 101b.17-18)

Rabbânî ilham ile duamın kabul olacağını anlayıp çok büyük bir sevinç elde ettim.

Tuyûr-ı murg-ı hoş-elhânların asvât-ı hazînleri âdeme safâ verir. (VIII, 272a.10)

Güzel sesli kuşların yanık sesleri insana huzur verir.

“İşte ka ‘bemiz budur” deyü ta ‘rîf ü tavsîf edüp **safâ kesb ederlerdi.** (VII, 178a.28-29)

“İşte kâbemiz budur” diye anlatıp sevinç elde ederlerdi.

Âl-i Osmân ile Nemse çâsârının sulh etdiklerinden be-gâyet kesb-i safâ edüp (VII, 41b.29)

Osmanlı padişahı ile Nemse çasârının sulh ettiklerinden gayetle safa elde etti.

Asvât-ı hazîn-i hoş-elhân nevâhânlıkları âdeme rûh-efzâ safâlar bahş edüp (VIII, 324a.31-32)

Yanık sesle feryat eden bülbüllerin hoş sesleri insanlara gönül açıcı zevkler bağışlar.

Ve ne kadar im ‘ân-ı nazar ile nazar eylesen ol kadar âdeme safâ ve sürûr hâsıl olur. (IX, 131a.7)

Ve ne kadar dikkatle bakarsan o kadar insana huzur ve sevinç ortaya çıkar.

Selîm Hân ol sürûr [u] şâdumânı görüp (X, 180a.18)

Selim Han o mutluluk ve sevinci görüp (fark edip)...

B. Yönelim Metaforları

Yönelim metaforları, bedenimizin etrafımızda olup bitene verdiği tepkilerden doğar. Bir kavramın aşağı-yukarı, ön-arka gibi uzamsal yönler açısından algılanmasıdır.

MUTLULUK YUKARIDADIR

Bedensel hareketlere bakıldığında mutluluk ve yukarı yönü arasında bir korelasyon olduğu görülmektedir. Mutlu olan kişi yukarı yönelimine sahip hareketlerde bulunur. Bu sebeple mutluluk kavramı, yukarı kavramı açısından anlaşılmalıdır:

“Hamd-i Hudâ Paşa dahi birkaç günden seksen bin asker ile işte gelirmiş” deyü herkesin ayakları **sürûrdan yere basmayup** (V, 59b.6)

“Allah’a hamd olsun Paşa da birkaç günden 80.000 asker ile işte gelirmiş” diye herkesin ayakları sevinçten yere basmaz.

Sürûrlarından cümle nisvânın ayakları yer basmayup hep arkaları üzre safâ edüp yatarlar. (VI, 162a.16)

Sevinçlerinden tüm kadınların ayakları yere basmayıp hep arkaları üzere safâ edip yatarlar.

C. Kapsayıcı Metaforlar

Kapsayıcı metaforlar, bir varlığın bir diğeri için kap görevi gördüğü metafor türüdür. Bu tarz metaforlarda bilhassa soyut kavramların içi ve dışı olan somut nesnelere gibi algılandığı görülmektedir:

KALP MUTLULUĞUN KABIDIR

Kalp, duyguların meydana geldiği ve durduğu yer olarak görülmüştür. Bir duyguya sahip olmak, o duygunun kalpte yer almasıdır:

Eyle lezîz ve âbdâr ve hoşhor on yedi gûne engûrî olur kim yedi gûnesi misket üzümüdür; tenâvül eden inşirâh-ı sadr [u] zevk-i derûn bulur. (VII, 40b.16-17)

Öyle lezzetli, sulu ve yemesi hoş 17 çeşit üzümü olur ki 7 çeşidi misket üzümüdür, yiyenin gönlü açılır ve içi keyif alır (çok lezzet alır).

Bu âyetleri ilm-i mûsikârî üzre sofyâne usûliyle okundukda âdem inşirâh-ı sadr-ı zevk-i derûn bulur. (VII, 72a.16-17)

Bu âyetler musikâr ilmi üzere sofyane usulüyle okunduğunda insan iç rahatlığı, zevk ve gönül safası bulur.

Derûnı dilden ve cân [u] gönülden safâ ve sürûr etdim. (IX, 2a.23-24)

Gönlümün derinliklerinden, can ve gönülden sevindim.

YÜZ MUTLULUĞUN KABIDIR

Mutluluğun insan bedeninde en fazla görüldüğü, anlaşıldığı yer yüzdür. Özellikle mutluluğun birinci göstergesi ve metonomisi olan gülmek eylemi yüzde gerçekleşir. Bu sebeple yüz, mutluluğun kabı olarak görülmüştür.

Ammâ yine halkın gözleri doymaz ve yüzleri gülmez ve bir kimse bir kimseye hayır söylemezlerdi. (V, 58b.4)

Ama yine halkın gözleri doymaz, yüzleri gülmez ve bir kimse bir kimseye hayır söylemezlerdi.

Seydî Paşa olmadığından askerinin yüzü gülmedi. (VI, 2b.15)

Bu gelen imdâdlar ordu-yı İslâma dâhil olup cümle guzât-ı müslimîn tâze cân bulup yüzleri güldü (VIII, 293b.14-15)

Bu gelen yardımlar İslam ordusuna gelince bütün gaziler taze can bulup yüzleri güldü.

Türkçede “Yüzü gülmek” ifadesi iki şekilde anlaşılabilir. Birincisi hakiki anlamda kişinin gülme eyleminde bulunması ve sevincin yüzünden belli olması, ikincisi ise mutlu olmak, feraha ulaşmaktır³². Bu deyim gerçek anlamda bir gülme eyleminde bulunmasa bile mutlu olan bir kimse için kullanılabilir: “Bu sene hiç yüzümüz gülmedi”, “Anlaşma sağlandığından beri herkesin yüzü gülüyor”. İkinci anlamda kullanılan ifadeler metafor olarak kabul edilmelidir. Yukarıda yer alan cümleler de böyle bir anlamı ihtiva eder.

2.2. Üzüntü Metaforları

A. Yapısal Metaforlar

Bu bölümde soyut bir kavram olan üzüntü hedef alanı, kendisi için kaynak alan olan başka kavramlar açısından anlaşılmaktadır.

ÜZÜNTÜ ATEŞTİR

Soyut bir kavram olan “üzüntü”yü tek başına anlamak ve ifade etmek zordur. Bu sebeple onu, algısal benzerliği olan veya arasında korelasyon bulunan kavramlar açısından anlama yoluna başvururuz. Üzüntü insanın hem beden hem ruh sağlığına zarar verici bir duygudur. Üzüntünün insan üzerindeki bu olumsuz etkisini anlatmak için ateş kavram alanından bilhassa onun yanıcılık özelliğinden yararlanılmıştır. Üzüntünün insan üzerinde oluşturduğu etki ile ateşin yakıcılığı arasında algısal bir benzerlik söz konusudur. Üzüntü arttıkça bu yakıcılık da artar. Böylece bir korelasyondan da söz edilebilir. Kalp üzüntünün kapsayıcısı olduğu için üzüntü duygusunu belirtmek için genellikle yüreğin yanmasından ve kalpteki ateşten bahsedilir:

“...Ol Allâh hakkı **derûnum âteşinden** şöyle böyle edem dedim” (V, 11a.13)

O Allah hakkı (için), içimin ateşinden şöyle yapayım böyle yapayım dedim.

“Evlîyâm, uykum gelmedi, **derûnumda âteşim var**” (V, 13a.4)

“Evlîyâm, uykum gelmedi, içimde ateşim var”

*Gâyet telâş el verip reng-i rûyu zerd-âlûd olup kehribâ-vâr olup bir **âh-ı serd-i ciğer-sûz** çekdi kim hakîr andan bir nakş-ı bukalemûn anladım.* (V, 185a.26-27)

Hazinedara gayet telâş el verip yüz rengi sapsarı olup kehribar gibi olup bir ciğer yakan ah çekti ki hakir ondan bir şeyler anladım.

32 Güncel Türkçe Sözlük, “Yüzü gülmek”; (Erişim Tarihi: 15.11.2023)

Sâhib-i kalem şu ‘arâlardan mevtine gûnâ-gûn mersiyeler ve niçe ciğer-sûz âteş-pâre târîhler edüp (V, 187a.4-5)

Kalem sahibi şairler ölümüne çeşit çeşit mersiyeler ve nice ciğer yakan ateş parçası tarihler edip

“Yâ kavm! Sizler ne giryân u **ciğer-sûzân** olursuz?” deyü su’âl etdi (X, 160b.40-41)

“Ey kavim! Niye ağlayıp yakınırsınız?” diye sordu

Biz Yâ Rabbî kendü derdimizle büryân iken bu mûhiş haber dahi geldi. (VII, 23a.16)

Ya Rabbî, biz kendi derdimizle ağlar iken bu kötü haber de geldi.

Bir musibet-i elîm ile mühürden ma’zûl olup uryân büryân ü giryân u nâlân Rûmeli mansıbına gidüp (VIII, 209a.24-25)

Bir bela ile sadrazamlıktan alınıp ağlayarak sızlayarak Rumeli mansıbına gidip

Ve el vilâyet-i Eflâk harâb u yebâb ve halkı esîr-i kebâb ve evleri türâb olup (V, 104a.1)

Ve Eflâk vilâyetinin memleketi harap, halkı yüreği yanık esir esir ve evleri toprak olup

Kırım’a girüp beş on bin ümmet-i Muhammed’i esîr edüp bu kadar kurâ vü kasabâtlarımız harâb u yebâb ve halkını kebâb edüp gitdi. (VI, 113b.21)

Kırım’a girip 5-10.000 ümmet-i Muhammed’i esir edip bu kadar köylerimizi ve kasabalarımızı harap ve halkını kebab edip gitti.

ÜZÜNTÜ BİR YÜKTÜR

Üzüntü insanlar tarafından istenmeyen bir duygudur ama insan her ne kadar istemese de hayatta kendisini üzebilecek durumlarla karşılaşır. Böyle bir durumla karşılaştığında da üzüntüyü çekmek, taşımak zorunda kaldığı bir yük, üzerinde bir ağırlık gibi görür ve bu şekilde anlatır:

“**Elem çekme birâder, seni onlardan Allâh kurtarır...**” (V, 135b.2)

Elem çekme birader, seni onlardan Allah kurtarır...

Kırk gündür kim çektiğimiz derd-i belâ-yı mihnet [ü] serencâmı Hazret-i İsâ ve Hazret-i Meryem Ana bilir. (VI, 118a.3)

Kırk gündür çektiğimiz dert, bela, eziyeti ve başımızdan geçenleri Hazret-i İsa ve Hazret-i Meryem Ana bilir.

Dağıstân pâdişâhına gidüp üç yılda çektiğimiz âlâm-ı şedâ'id ve sergüzeşt [ü] serencâmım nakl edüp (VII, 174b.4-5)

Dağıstan padişahına gidip üç yıldır çektiğimiz şiddetli elemeleri, maceramı ve başımdan geçenleri anlatıp

Yüz bin derd-i belâ ve renc-i anâ-yı mihen çekerek (VIII, 336b.26-27)

Yüz bin bela derdi, eziyetlerin meşakkatini ve acısını çekerek

Abdülmelik'e bu haber mün'akis olup halîfe vâfir te'essüf çeküp (X, 280b.28-29)

Abdülmelik'e bu haber gelip halife çok üzüntü çekip

ÜZÜNTÜ FİZİKSEL BİR HASARDIR

Üzüntünün insan ruhunda yarattığı olumsuz etkiler, onun fiziksel hasar yaratan bir durum olarak görülmesine neden olmuştur. Kırmak, yaralamak, parçalamak gibi çevreye zarar veren eylemlerle algısal bir benzerlik kurulmuş ve bu kavramlar açısından algılanmıştır:

Haydar Ağa'yı yanımda pâre pâre edeliden berü yüreğimden kan gidüp (V, 10b.32)

Haydar Ağa'yı yanımda parça parça ettiklerinden beri yüreğimden kan gidip Yüreğimden kan gitmek: Derin bir acı içinde olmak.³³

Melek Ahmed Paşa beni haps edüp bu dağdaki mâlı benden alır. Ben de cânım acısından başım terkiye koyup size geldim. (V, 179b.34)

Melek Ahmed Paşa beni hapsedip bu dağdaki malı benden alır. Ben de canım acısından başımı terkiye koyup (ölümü göze alıp) size geldim

Bu hâl ile hakîrin ciğeri dâğnâk ve inkisâr-ı hâtır ile ber-hâk serserî giderken (VI, 125a.15)

Bu hâl ile hakirin ciğeri yaralı, gönü kırık ve içinde sıkıntı ile serseri giderken

33 Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1984, s. 955.

Kâhîce hâtırına vatan-ı aslîsi gelüp eşek gibi segâh makâmında Acem kerrenâyı gibi anırdıkda sadâsın istimâ' eden âdemlerin zehresi çâk olur. (VII, 82a.2-3)

Ara sıra hatırına asıl vatani gelip eşek gibi segâh makamında Acem kerrenâyı gibi anırdığında sesini duyan insanların yüreği parçalanır.

Bu kavm-i çingane ciğerim hûn, didelerim eşk-i la 'l-gûn etdi (VIII, 210b.14)

Bu Çingene kavmi ciğerimi kan, gözyaşlarımı yakut renkli (kırmızı) etti.

Hîn-i fetihde Hazret-i Ömer böyle ahd [ü] şart ile Kumâme'de böyle mescid binâ etmişdir kim cemî'i küffâra dâğ-ı derûn olmuşdur. (IX, 95b.20-21)

Fetih sırasında Hazret-i Ömer Kumâme'de böyle mescit yapmıştır ki bütün kâfirlere gönül yarası olmuştur.

Devlet-i Îsâ bizden ne kadar zamândır yüz çevirüp Meryem Ana'mız incinmiştir (VIII, 301b.15-16)

Semâdan bir bârân-ı rahmet yağdı kim gûyâ ebrler saçın çözüp ağladı. Hayme vü hargâh ve bâr [u] büngâh sâhibleri ciğerlerin tâğladı. (IX, 109a.12-13)

Göklerden öyle bir yağmur yağdı ki sanki bulutlar saçını çözüp ağladı. Çadır ve oba, ağırlık ve yük sahipleri ciğerlerini dağladı (dayanılmaz bir üzüntü verdi).

ÜZÜNTÜ AKLA ZARAR VERİCİDİR

Duyguların akılla çeliştiği ve duygu yoğunluğunun akla zarar verdiği kabul edilir:

“Noğay ve Osmânlı mâllarınız alup kavm-i Noğay ve Osmânlı bay oldular” deyince hânın akli başından gidüp (VII, 116a.25)

“Nogay ve Osmanlı mallarınızı alıp Nogay kavmi ve Osmanlı zengin oldular” deyince hanın akli başından gidip

ÜZÜNTÜ HASTALIKTIR

Üzüntü ile hastalık arasında algısal bir benzerlik vardır. Bu yüzden üzüntü kavramı, hastalık kavramı açısından algılanmış. Kalp duyguların taşıyıcı olduğu için üzülen insan gönlü hastalanan biri gibi görülmüştür:

On bir bin altmış aded esîrlerin cümlesi pây-beste ve dil-haste giriftâr-ı bend-i hicrân ayaklarında ve boğazlarında zincirlerin çağış çağış sürüyüp (V, 64b.16-17)

11.060 adet esirlerin ayakları bağlı, gönülleri yaralı, ayrılık bağıyla bağlanmış, ayaklarında ve boğazlarında zincirlerin çağış çağış sürüyüp

Tatar-ı adüvşikâ[r] destinde esîr-i pâ-y-beste ve dil-haste olmuşlardır. (VI, 19b.32-33)

Tatar elinde ayakları bağlı gönülleri yaralı esir olmuşlardır.

Yürek ağrısına ve yürek sıkılmasına ve hafakân ve sar'a bi-emrillâh yedi gün nûş eden dürr-i yektâ olur. (IX, 85b.21-22)

Yürek ağrısına; yürek sıkılmasına, hafakan ve saraya Allah'ın emriyle 7 gün içen iyileşir.

ÜZÜNTÜ YİYECEKTİR

Üzüntü bazen bir besin gibi algılanmıştır. Farsçadan anlam alıntısı ile dilimize geçmiş “gam yemek” ifadesi ile bir kültür aktarımından söz edilebileceği gibi Türkçede genellikle duyguların tatmak eylemi ile kullanılarak bir yiyecek olarak algılandığı da görülmektedir. Duygular soyut olduğu gibi onların tecrübe edilmesi yani hissedilmesi de soyut bir meseledir. Bu soyut tecrübe ile fiziksel bir süreç olan beslenme arasında algısal bir benzerlik görülmüştür. Bu sebeple bir duyguyu tecrübe etmek, bir besini duyu organları ile tatmak veya bir besini vücuda almak gibi algılanmıştır:

Hele hey sultânım, mühür bende birkaç gün kalaydı gam yemezdim. (V, 19a.7-8)

Hele hey Sultanım, mühür bende birkaç gün kalsaydı gam yemezdim.

İmdi şimden gerü senin uğuruna cân u dil ile kurbân olup dîn-i mübîn yoluna şehîd olduğumuza gam yemeziz. (VI, 107b.23-24)

Bundan sonra senin uğruna can u gönülden kurban olup apaçık din yolunda şehit olduğumuza gam yemeyiz.

Elhamdülillâh pâdişâhımın mübârek cemâl-i bâ-kemâlin bu mahalde yine gördüm. Şimden gerü öldüğüme gam yemem. (VII, 105a.32)

Allah'a hamd olsun padişahımın mübarek cemalini bu mahalde yine gördüm. Bundan sonra öldüğüme gam yemem (ölsem de üzülmem).

Dünyâ gamı için gussa yemezler. (X, 172b.32)

Dünyanın gamı için gussa (gam) yemezler (üzülmezler).

ÜZÜNTÜ DÜŞMANDIR

Üzüntü istenmeyen bir duygudur. Bu sebeple bir düşman gibi algılanmış ve bu şekilde ifadelere yansımıştır:

Bir mağmûm âdem kahvelerine varsa def'-i gam eder, zîrâ her kahvehânedede gûnâ-gûn sâz u sûz ve Hüseyin Baykara fasılları olur. (V, 22b.12-13)

Bir üzüntülü adam kahvelerine gitse gam defeder/atar, zira her kahvehanede türlü türlü saz u söz ve Hüseyin Baykara fasılları olur.

Tâ bu mertebe def'-i gam ve endûh-ı elem mahv olacak bir cây-ı safâ-yı lâlezâr [u] gül'izâr-ı Arhonoz bâğıdır. (VIII, 324a.33-34)

Ta bu mertebe gam giderecek ve üzüntü defedecek safa yeri bir laleazar ve Gülizar Arhonoz Bağı'dır.

Bir teferrücgâh-ı umûm ve bir def'-i gumûm edecek ferahfezâ yerdir (VIII, 332b.13-14)

Gezinti yaptığı bir mekân ve gam keder dağıtacak açıklık bir alandır.

Âsitanesine yüz süren mesrûr [u] şâdân olup kesâfetden halâs olur. (IX, 97b.20-21)

Türbesine yüz süren mesrur ve şen olup sıkıntidan kurtulur.

ÜZÜNTÜ DARLIKTIR

Üzüntü duygusunun insan bedeninde yarattığı huzursuzluk, kalpteki baskı ve bir yere sığamama hissi gibi olumsuz etkiler ile fiziksel darlık arasında algısal bir benzerlik görülmüştür:

{*Derûn-ı dilimden Hudâ-yı fettâhü'l-kürûbe nâliş edüp penâh edinmişdim.*} (V, 12b.36)

Gönülden sıkıntı ve tasaları giderici Yaradana yalvarıp sığınmıştım.

Kerb: Üzüntü, kaygı, tasa.³⁴ Kürûb (Çoğulu).

Belgrad'a nehr-i Tuna ile imdâd ve zahîre geçemeyüp derûn-ı Belgrad'da olan küffâr-ı dûzah-karâr mutazayyikkâr oldular. (V, 111b.13)

Belgrad'a Tuna nehri üzerinden yardım ve erzak geçemeyince Belgrad'taki yeri cehennem olan kafirler daraldılar (içleri daraldı).

Mütezaayyık: tazayyuk eden, daralan, sıkışan.³⁵

34 Kubbealtı Lugatı, "Kerb", (Erişim Tarihi: 12.09.2023).

35 Muallim Naci, "Mütezaayyık", *Lugat-ı Naci*, İstanbul, Asır Matbaası, 1900, s. 695.

Bizimle gelen Tatar askeri tâze cân buldular, ammâ kâfirin başlarına taburları dar oldu. (V, 43a.1-2)

Bizimle gelen Tatar askeri taze can buldular (keyiflendiler) ama kafirin taburları başlarına dar oldu (çaresizlik içinde kaldılar).

Fâtıma Sultân gibi pûhte zâle-i zemâne-i fertûteyi bana verüp “Mîrî fil besle” deyü müte’ellim olup cihân başına dar idi. (VI, 28b.24-25)

Fâtıma Sultan gibi içi geçmiş, yaşlı kadını bana verip mîrî fil besle, diye üzülüp cihan başına dar idi.

Der-ceng-i evvel atımı kurşum ile urup zahmdâr edüp at kıcın serpmeye başladı. Bu kerre aklım başımdan gidüp cihân başıma teng u tar oldu. (VI, 124a.23-24)

İlk çatışmada atımı kurşun ile vurup yaralayınca at kıcını atmaya başladı. Bu kere aklım başımdan gidip cihan başıma dar oldu.

ÜZÜNTÜ KİRDİR

İstenmeyen bir duygu olarak üzüntü ile toz/kir arasında algısal bir benzerlik görülmüştür. Üzüntülü olmak duyguların kabı olan kalbin tozlanması, toz ile kaplanması olarak düşünülmüştür:

Asâkir-i İslâm’ın imdâdına gelmediğinden ve Erdel kralı ve Eflak ve Boğdan banlarının gelmediklerinden dahi gâyet muğber-hâtur ve müte’ellim olup (VI, 110b.22-23)

İslâm ordusunun yardımına gelmediğinden ve Erdel kralı, Eflak ve Boğdan krallarının gelmediklerinden de gayet gücenip ve üzülüp

Bu kal’adan top şenliği etmedikleri için {paşa} kal’a kapudanına gâyet muğber-hâtur olup (VII, 50b.7)

Bu kaleden top şenliği etmedikleri için paşa kale kaptanına gayet gücenip

Aslâ bir guzât bu ahvâlden muğber-hâtur olmayup yine sürûr [u] şâdumân ederek cenge âheng ederler. (VIII, 289b.9)

Gaziler asla bu durumdan gücenmeyip sevinerek ve mutlu olarak savaşa devam ederler.

Muğber: Ar. iğbirâr “tozlanmak; gücenmek”ten.³⁶

36 Kubbealtı Lugatı, “Muğber”; (Erişim Tarihi: 20.09.2023)

B. Kapsayıcı Metaforlar

KALP ÜZÜNTÜNÜN KABIDIR

Kalp duyguların oluştuğu ve durduğu yer olarak görülmüştür. Üzüntünün de kalpte yer aldığı kabul edilir:

Hayr ile yâd ve mahzûn gönlümüz şâd ediniz (VI, 45a.1)

Hayır ile yâd ve mahzun gönlümüzü şad ediniz.

Kral'ın derûnuna dağ üzre bir dağ olup (VI, 89b.29)

Kral'ın içine dert üzerine dert olup

Mecrûhların dil-i gamnâkların şâd ederdim. (VIII, 292b.19)

Yaralıların gamlı gönüllerini şad ederdim.

Mahzûn kalbimiz şâd ve vîrân çeşmimiz âbâd ola (VIII, 299a.32-33)

Mahzun kalbimiz şad ve harap gözümüz abad olsun (neşelensin).

Derûnunda olan gâm-ı endûh zâ'il olup şâd [u] handân olur. (IX, 147a.1)

İçinde olan üzüntüsü gidip neşelenir.

Bir Fâtîha'yla rûhun şâd ve gamgîn gönlümüz âbâd edip (X, 311a.12-13)

Bir Fatiha'yla ruhunu şad ve gamlı gönlümüzü abad edip...

ÜZÜNTÜ BİR KAPTAKİ SIVIDIR

Keder bir kaba (insan, durum vs.) dolan bir sıvı gibi tahayyül edilmiştir:

Mel'ûn küffâr kurşum³⁷ ile yüzden mütecâviz yiğitlerimiz haşladı. Yine cümle guzât bu hâl-i pür-melâle aslâ nazar etmeyüp "Bire Allâh Allâh" diyerek kâmil iki sâ'at ceng [u] cidâl ve harb [u] kîtâl olup (V, 144a.29-30)

Lanetli küffâr kurşun ile yüzden fazla yiğitlerimizi haşladı. Yine bütün gaziler üzüntü dolu hale (bu perişan hâle) asla bakmayıp "Bre Allah Allah" diyerek tam iki saat ceng edip savaşmış...

Tatar askerimizin hayfinden cümle küffârları kal'aya girüp pür elemdir. (VI, 129a.19-20)

Ama Tatar askerimizin korkusundan bütün kâfirleri kaleye girip üzüntü doludurlar (üzüntüye gömüldüler).

37 Metnin orijinalinde "kurşum" olarak geçmektedir.

Hemân cân havliyle ale'l-umûm pür-gumûm cümlesi nehr-i Morava üzre cisre uğrayup karşu cânibe geçmeğe cân atdılar. (VI, 187b.23-24)

Hemen can havliyle hepsi birden üzüntü dolarak (üzüntüye gömülerek) Morava Nehri üzerindeki köprüye saldırıp karşı tarafa geçmeye can attılar.

Pür: (پُر) sıf. (Fars. pur) Dolu

Yukarıdaki örneklerde “pür” kelimesi ile bir kişinin veya durumun “üzüntü dolu” olmasından bahsedilir. Gerçek anlamda bir kişinin/durumun üzüntüyle dolması mümkün değildir. Burada üzüntü duyan kişi veya üzüntü duyulan durum bir kap, üzüntünün kendisi de o kabın içine dolan bir sıvı gibi tahayyül edilmiştir. Böylece bu sıvı ile dolan kişi üzüntülü, bu sıvı ile dolan durum ise üzüntü verici olur.

Sonuç

Kavramsal metafor teorisi metaforu, düşünmenin ayrılmaz bir parçası olarak görür ve metaforlarla dünyayı algıladığımızı öne sürer. Dolayısıyla bütün diller ve zamanlar için evrensel bir iddiada bulunur. Fakat bu iddia, modern diller üzerine yapılan incelemeler sonucu ortaya konulmuştur. Bu durum da bizi, tarihi dönemlerde yazılmış bir eserin dilini incelemeye sevk etmiş ve böylece 17. yüzyılda yazılmış, pek çok farklı konuyu ele alan kapsamlı bir çalışma üzerinde bu kuram incelenmiştir. Sonuç olarak Seyahatname'nin ele alınan ciltlerinde çok sayıda kavramsal metafor örneği ile karşılaşmış ve bu metaforlarla ilgili aşağıda yer alan veri ve bulgulara ulaşılmıştır.

Mutluluk metaforlarında yapısal, yönelim, kapsayıcı metafor türlerinde örneklere rastlanmıştır. Üzüntü metaforlarında ise yalnızca yapısal ve kapsayıcı metaforlar tespit edilmiştir. Her iki duyguda da en fazla yapısal metafor örnekleri ile karşılaşılması önemlidir. Nitekim yapısal metaforlar KMT'nin de esas metaforlarını oluşturur. Ayrıca bu sayısal çokluk, Türkçede düşünme ve algılama biçimi hakkında bilgi verir. Buna göre Türkçede bir kavram hakkında düşünürken onu başka kavram üzerinden anlama ve deneyimleme yoluna daha fazla başvurulur.

Seyahatname'nin ele alınan ciltlerinde MUTLULUK YUKARIDADIR metaforu ile ilgili dilsel ifadeler yer almasına karşılık ÜZÜNTÜ AŞAĞIDADIR metaforu ile ilgili herhangi bir dilsel veriyle karşılaşılması dikkat çeken hususlardandır. Oysa günümüzde ÜZÜNTÜ AŞAĞIDADIR metaforu ile ilgili pek çok dilsel ifade yer almaktadır. Bu durum o dönemde üzüntü duygusunun algılanışı ile ilgili bize fikir vermektedir. Eserin yazıldığı dönemde üzüntü duygusunun aşağı yönelimi ile ilişkilendirilmesinin günümüzdeki kadar yaygın olmadığı düşünülebilir.

Ayrıca varlık metaforlarının tespit edilememesi önemli bir göstergedir. Günümüzde mutluluğun da üzüntünün de canlı bir varlık gibi görüldüğü pek çok metafor örneği mevcutken o dönemde henüz böyle bir algılama biçiminin çok yaygın olmadığı ihtimali sorgulanabilir. Bu konuda daha sağlıklı çıkarımlarda bulunabilmek için geri kalan ciltler ile başka kavramsal metaforlar incelenebilir.

Her iki duyguyla ilgili metaforların bütününe bakıldığında duygunun kalp ile ilgili bir kavram olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Buna göre duygu, kalpte oluşur ve kalpte durur. Bu yüzden bir duyguya sahip olmak onu kalbinde taşımak, duyguyu kalpten çıkarmak ise duygudan uzaklaşmak anlamına gelir. Aklın ise duygu ile tamamen zıt noktalarda durduğu kabul edilir. Hatta duygu yoğunluğunun aklın düzgün çalışmasını dahi etkilediği düşünülür. Duygunun kalpte doğduğu ve orada durduğu düşüncesi kapsayıcı metaforlarda da görülür. Buna göre kalp duyguların taşıyıcısı ve kabıdır.

Mutluluk genel olarak olumlu bir duygu olarak algılanırken, üzüntü ise olumsuz bir duygu olarak görülmüştür. Fakat mutluluğun olumsuz kabul edildiği metaforlar ile de karşılaşılır. Bu durum, çok yoğun duygunun kişiye zarar verici olmasıyla ilgilidir. Seyahatname'deki örneklerde de yer aldığı üzere çok mutlu olmak kişiyi bayılma, kendinden geçme hatta ölme hallerine getirebilir.

Duyguların, soyut kavramlar olarak algılanmaları zordur. Onları anlamak ve ifade edebilmek için somut kavramlardan yararlandığımızda bir metafor üretmiş oluruz. Seyahatname'yi incelediğimizde, soyut kavramlar olan mutluluk ve üzüntü duygularının somut kavramlar açısından algılandığı görülmüştür. Örneğin üzüntü duygusu ateş kavramı açısından algılanmış, üzüntü hakkındaki ifadelerde ateşin kavram dünyası kullanmıştır.

Seyahatname'deki çoğu mutluluk ve üzüntü metaforunun aslında günümüzdeki metaforlarla benzerlik gösterdiği söylenebilir. Tespit edilen metaforların birçoğu bugün kullandığımız metaforik ifadelere yakın anlamlarda fakat o dönemin sözcükleriyle ifade edilmiştir. Bu durum da düşünme, kavramları algılama ve ifade etme konusunda zihnin benzer şekillerde çalıştığını ve bu konuda kültürel bir devamlılığın söz konusu olduğunu göstermektedir.

Çalışmada incelenen örnek metaforların bir bağlam içerisinde ele alınmasına önem verilmiştir. Burada maksat metaforların sadece mecazi bir anlama sahip olup olmadığını anlamak değil, aynı zamanda hangi konularda kullanıldığını da görmektir. Nitekim KMT, metaforların hayatın her alanında kullanıldığını öne sürer. Bu açıdan sadece edebi, tarihi veya siyasi yani kısaca tek bir alanı ilgilendiren bir eser incelemek yetersiz kalabilirdi. Seyahatname ise siyaset, ticaret, tarih, kültür, gelenek, günlük hayatın işleyişi, yeme-içme, eğlence, dil, coğrafi

özellikler ve daha birçok konuda bilgi veren bir eser olarak metafor incelemeleri açısından çok uygun bir kaynaktır. Ayrıca KMT, metaforların yalnızca edebi eserlerde değil günlük hayatta herkes tarafından zahmetsizce kullanıldığını öne sürer. Bu bağlamda Seyahatname'nin zaman zaman edebi aktarımlarla beraber günlük hayattaki konuşma dilini içerdiği görülmektedir. Bu günlük dil içerisinde edebi bir kaygı taşınmaksızın, özel bir çaba sarf edilmeden konunun genel akışında yer alan bir metafor zenginliği ile karşılaşırız. Böylece yalnızca edebi nitelikteki cümlelerde değil, günlük dilde de metafor kullanıldığı görülür. Ayrıca Evliya Çelebi eserinde sık sık diyaloglara yer verir; devlet erkanından ve halktan kişilerin sözlerini aktarır. Böylece yalnızca kendi cümlelerinde değil “*Evliyâm, uykum gelmedi, derûnumda âteşim var*”, “*Bundan sonra kalbin vâsi' tu'*”, “*Lâkin ne size ve ne bize inşâallâh zarar yokdur, kalbin gen tu'*” örneklerinde olduğu gibi başkalarından aktardığı ifadelerde de duyguların başka kavramlar açısından algılandığı görülür. Bu durum, kavramsal metaforların 17. yüzyılda şair ve edipler kadar toplumun genelinde de kullanıldığına dair destekleyici veri sağlamıştır.

Sonuç olarak, yukarıda altı çizilen unsurlar, metafor incelemeleri açısından Seyahatname'yi önemli kılmaktadır. Bu kuramsal inceleme Seyahatname'nin, duyguları ifade etme noktasında zengin bir anlatım diline ve metafor çeşitliliğine sahip olduğunu bir kez daha ön plana çıkarmıştır. KMT'nin, metaforun düşünmenin ve konuşmanın temel bir parçası olduğu, hayatın her alanında yer aldığı, herkes tarafından ve hatta çoğu zaman farkına varılmadan kullanıldığı teorisi Seyahatname örneği üzerinden bir kez daha desteklenmiş olur.

Kaynakça

Aksan, Mustafa, “Metaphors of Anger: An Outline of a Cultural Model”, *Dil ve Edebiyat Dergisi / Journal of Linguistics and Literature*, 3/1, 2006.

Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II*, 4. bs. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1984.

Cameron, Lynne - Low, Graham, *Researching and Applying Metaphor*, United Kingdom, Cambridge University Press, 1999.

Çetinkaya, Bayram, “Türkiye Türkçesinde Mutluluk ve Üzüntü Göstergeleri”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2006.

_____, “Kutadgu Bilig’de Kavramsal Metaforlar”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19/2, 2017.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zillî V. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu -

Dizini, haz. Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman - İbrahim Sezgin, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî VI. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini, haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî VII. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini, haz. Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman - Robert Dankoff, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî VIII. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini, haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı - Robert Dankoff, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî IX. Kitap, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini, haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı - Robert Dankoff, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî X. Kitap, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini, haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı - Robert Dankoff, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.

Gibbs, Raymond W. Jr., *Metaphor Wars: Conceptual Metaphors In Human Life*, New York, Cambridge University Press, 2017.

_____, *Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, New York, Cambridge University Press, 2008.

Güncel Türkçe Sözlük, “Gen”; <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 12.09.2023).

_____, “Yüzü gülmek”; <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 15.11.2023).

Günümüz Türkçesi ile Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Akkirman, Belgrad, Gelibolu, Manastır, Özü, Saraybosna, Slovenya, Tokat, Üsküp (5. Kitap 1. Cilt), haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Günümüz Türkçesi ile Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Akkirman, Belgrad, Gelibolu, Manastır, Özü, Saraybosna, Slovenya, Tokat, Üsküp (5. Kitap 2. Cilt), haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Günümüz Türkçesi ile Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Podgoriçe, İştib, Vidin, Peçoy, Budin, Üstürgon [Estergon], Ciğerdelen, Macaristan, Öziçe, Taşlıca, Dobra-Venedik, Mastar, Kanije (6. Kitap 1. Cilt), haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Günümüz Türkçesi ile Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Podgoriçe, İştib, Vidin, Peçoy, Budin, Üstürgon [Estergon], Ciğerdelen, Macaristan, Öziçe, Taşlıca, Dobra-Venedik, Mastar, Kanije (6. Kitap 2. Cilt), haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Gümülcine, Kavala, Selanik, Tırhala, Atina, Mora, Navarin, Girit Adası, Hanya, Kandiye, Elbasan, Ohri, Tekirdağı (8. Kitap 1. Cilt), haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Gümülcine, Kavala, Selanik, Tırhala, Atina, Mora, Navarin, Girit Adası, Hanya, Kandiye, Elbasan, Ohri, Tekirdağı (8. Kitap 2. Cilt), haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine (9. Kitap, 1. Cilt), haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine (9. Kitap, 2. Cilt), haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Viyana, Eflak-Boğdan, Bükreş, Ukrayna, Kırım, Bahçesaray, Çerkezistan, Dağıstan, Kalmukistan, Saray, Moskova (7. Kitap 1. Cilt), haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Viyana, Eflak-Boğdan, Bükreş, Ukrayna, Kırım, Bahçesaray, Çerkezistan, Dağıstan, Kalmukistan, Saray, Moskova (7. Kitap 2. Cilt), haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Kövecses, Zoltan, “Metaphor and Emotion”, *Cambridge Handbook of Metaphor and Thought* (içinde), ed. Raymond W. Gibbs Jr., New York, Cambridge University Press, 2008.

_____, *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.

_____, *Metaphor in Culture: Universality and Variation*, New York, Cambridge University Press, 2005.

_____, *Metaphor: A Practical Introduction*, 2. bs., New York, Oxford University Press, 2010.

Kubbealtı Lugatı, “Kerb”; <http://lugatim.com/s/kerb> (Erişim Tarihi: 12.09.2023).

_____, “Muğber”; <http://lugatim.com/s/mu%C4%9Fber> (Erişim Tarihi: 20.09.2023).

_____, “Mebhut”; <http://lugatim.com/s/mebhut> (Erişim Tarihi: 26.07.2023).

_____, “Ruh-efzâ”; <http://lugatim.com/s/ruh-efza> (Erişim Tarihi: 09.09.2023).

Lakoff, George - Johnson, Mark, *Philosophy in the Flesh: the Embodied Mind & its Challenge to Western Thought*, New York, Basic Books, 1999.

_____, *Metaphors We Live By*, Chicago, University of Chicago Press, 1980.

Lakoff, George, “The Contemporary Theory of Metaphor”, *Metaphor and Thought* (içinde), ed. Andrew Ortony, 2. bs., New York, Cambridge University Press, 1992.

_____, *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about The Mind*, Chicago - London, University of Chicago Press, 1987.

Matsuki, Keiko, “Metaphors of Anger in Japanese”, *Language and the Cognitive Construal of the World* (içinde), ed. John R. Taylor - Robert E. MacLaury, Berlin, Mouton de Gruyter, 1995.

Mikolajczuk, Agnieszka, “The Metonymic and Metaphoric Conceptualisation of Anger in Polish”, *Speaking of Emotions: Conceptualisation and Expression* (içinde), ed. Angeliki Athanasiadou - Elzbieta Tabakowska, Berlin, Mouton de Gruyter, 1998.

Naci, Muallim, “Mütezaıyık”, *Lugat-ı Naci*, İstanbul, Asır Matbaası, 1900.

Ortony, Andrew, *Metaphor and Thought*, United Kingdom, Cambridge University Press, 1979.

Soydan, Serpil, “Çağatay Türkçesinin Bazı Eserlerinde Tespit Edilen Metaforlar”, *International Journal of Language Academy*, 5/1, 2017.

Turner, Mark, *Death is The Mother of Beauty: Mind, Metaphor, Criticism*, Cambridge, University of Chicago Press, 1987.

Ural, Ayhan - Kılıç, İbrahim, *Bilimsel Araştırma Süreci ve Spss ile Veri Analizi*, Ankara, Detay Yayıncılık, 2011.

Yaylagül, Özen, “Divânu Lugâti’t-Türk’te Yer Alan Atasözlerindeki Metaforlar”, *Millî Folklor*, 22/85, 2010.

Yu, Ning, “Metaphorical Expressions of Anger and Happiness in English and Chinese”, *Metaphor and Symbolic Activity*, 10, 1995.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmanın her aşamasından yazar sorumludur.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

